

Goethe „pogánysága“.

Irta : Barabás Ábel.

A nagy emberek szövevényes lelki világában könnyü eltévedni. Egy pár külsőség, egy pár meg nem értett nyilatkozat elég ahhoz, hogy egy nagy emberről téves nézetek kerüljenek forgalomba. Ilyen általánosan meggyökeresedett balvélemény az, amelyet Goethe-ről vall az emberek nagy része. Goethe pogány, hangoztatják mindenütt. Hogy miért pogány? Erre már nehezen tudnának megfelelni, mert az ok, amiért ez a vélemény lábra kapott, kevéssé ismeretes s az emberek vakon belenyugosznak abba, amit annyi ember állít. Erre a kérdésre akarok némi világot vetni s ezt a nálunk is ismeretes balvéleményt néhány bizonyíték alapján eloszlatni.

A Goethe pogányságáról és hitetlenségéről vallott nézet épen annyira alapos, mintha valaki azt akarná bizonyítani, hogy Goethe tulajdonképen katolikus volt. Mert bizonyítékot erre is találhatnánk. Olvassuk el *Faust* második részének ötödik felvonását s abban megtaláljuk az idevonatkozó bizonyítékokat. Az utolsó jelenet a szent anakoretákkal, az üdvözült gyermekekkel, az ifjabb és tökéletesebb angyalok karával, mater gloriosájával a legszebben s legmagasztosabban mutatja a hithű katolikus felfogást s e jelenetet tétőzi Doctor Marianos verse, amint térdreborulva imádja Szűz Máriát:

Mind tekintsen felfelé
Szelid bűnbánással,
Hogy ki üdvét fellelé
Szellemüljön által.
Jobb érzésünk, jobb erőnk
Szálljon trónszékedhez,
Szűz anya, királyi nőnk,
Istennő kegyelmezz !

Van-e szebb kifejezése a katolikus hívő áhitatának? És lehet-e ebből következtetést vonni a költő hitére? Egyáltalán nem.

Ez itt csak külsőség, diszítés, alkalmazkodás közkeletű fogalmakhoz. A művelt ember, bárminő hitet vall is, megérti. Ugy érti meg, mint a szentképeket, anélkül, hogy kifogásolná a gloriát, mely a szentek fejét köríti. Hogy ilyen külsőségekből nem lehet egy költő hitére következtetnünk, azt épen Goethe szavaival bizonyíthatjuk. „A vallás épen olyan viszonyban áll a művészettel, mint minden más magasabb életérdek. Csak tárgynak tekintendő, melynek minden más tárggyal egyenlő joga van. A hit és hitetlenség egyáltalában nem azon organumok, a melyekkel egy műalkotást megértünk, ahhoz egész más emberi erők és képességek kellenek. Egy vallásos tárgy csak akkor lehet tárgya a művészetnek, ha általánosan emberi. Épen ezért egy szűz a gyermekkel igen jó tárgy, melyet százszor fölhasználtak már és mégis mindig szívesen látjuk.“

Ha most tovább megyünk egy lépéssel és Goethe alkotásának egy másik területére lépünk, akkor is csak arra a meggyőződésére jutunk, hogy a költő hitére vonatkozó felfogás külsőségekre van építve. Sokan megbámulják Goethe klasszicitását *Iphigenia Taurisban* című drámájában. A kik Goethet pogánynak tartják, azt hiszik, hogy ez a dráma épen azért sikerült neki. Pedig a művészet előbb formulázott szabálya itt is ép úgy érvényes. Hiszen Goethe ezen darabja sohasem volt pogány dráma; sőt épen az a lényeges, hogy az egészet keresztény szellem hatja át. Épen ez a darab mutatja, hogy Goethe nem adott semmit a hitvallások formuláira. Halála előtt néhány nappal így fejezte ki ebbeli felfogását: „Lassan, lassan mindnyájan el fogunk jutni a szó és a hit kereszténységéből az *érzület* és a *tett* kereszténységéhez“.

Elhibázott minden nézet tehát, melyet csak külsőségekkel tudunk támogatni. Csak felületes ember nyugthatik bele abba, hogy Goethet belesorozza bizonyos fajtájú emberek osztályába. Végre is, ő elhatározó határt gyakorolt a modern ember világnézetének kialakulására. Épen ezért csodálatos összetételű léleknek kellett lennie, melyet elemeire kell szétbontani, ha meg akarjuk tudni, minő viszonyban volt a vallással. A filozófia útján kell őt megkerülnünk, hogy egészen közel férközzünk hozzá.

Lássuk előbb, minő világnézetet tulajdonítanak Goethenek. Bielschowsky, mikor ezt meg akarja határozni, azt mondja röviden, hogy az ő világnézete spinozistikus volt. Úgy fogja fel a dolgot, hogy a vele született világnézet megegyezett a Spinozáéval. Az a felfogása, hogy mindenkinek az a filozófiája, a mi benne él,

mert senki sem vesz fel lelkületével idegen gondolkozásmódot. A világnézetet tehát nem kölcsönözzük mástól, csak másnak hasonló felfogása által erősödünk meg benne. „Ha ez az átlagemberre talál, mennyire talán egy oly őseredetien — mély szellemre mint Goethe!“ Ez utóbbi felfogás még vitatásra szorú; tény azonban, hogy mikor Jakobi Frigyes 1773-ban a huszonnéggyéves Goethevel megismerteti Spinoza tanait, egészen hatalmába kerül s még öreg korában is vallja, hogy a szellemdús filozófus legnagyobb hatással volt reá. Többször le is írta, hogy ő Istent a természetben, a természetet pedig Istenben látja. Mivel pedig az isteni csak az emberben emelkedik öntudatra, tehát Goethe szerint „az ember szava isten szava.“ Idézzük itt még *Prometheus* sokszor emlegetett sorait: „Egy istenség beszélt, mikor beszélni véltem s ha istenséget véltem beszélni, magam beszélék.“ Teljesen jogos, ha ebben Spinoza *Ethikájának* következő szavait fedezik fel: „Ha azt mondjuk, hogy az emberi szellem ezt vagy azt fogja fel, akkor semmi egyebet nem mondunk, mint hogy istennek ez vagy az az ideája van.“ Hasonló mondás Goethe *Zahme Xenien* című versgyűjteményében: „Minél inkább érzed, hogy ember vagy, annál hasonlatosabb vagy az istenekhez.“ De több más mondását is fölhozzák ez állítás bizonyítására.

Goethe számtalanszor beszél egy személyes istenről. Bielschowsky a gyermeki érzés maradványának tekinti s úgy gondolja, hogy mint *költő* kénytelen egy személyes istenről is beszélni, hogy megértesse magát. De ne feledjük, hogy Goethe sokszor nyilatkozott, csupán mint *ember* is, mikor nem volt arra utalva, hogy érzéki formát adjon a gondolatnak. Lényeges itt az is, hogy Goethe hogyan fogta fel Spinózát. A műveivel való megismerkedés után épen az a nézete, hogy senki az istenségről nem nyilatkozott oly hasonlóan az üdvözítőhöz, mint Spinoza. Jakobi később egy munkát írt Spinoza tanításáról, melyben a filozófust atheistának nevezi. Goethe ezt nem ismerte el, sőt ellenkezőleg azt hangsúlyozta, hogy ő Spinózát legistenhívőbbnek (theissimus) és a legkeresztényibbnek tartja. Ez az, amit nekünk tudnunk kell Goethenek Spinozához való viszonyából. Csak mellékesen említjük fel, nehogy bárkit is tévedésbe ejtsünk, hogy Goethe, aki az egyéniség jogát a legszebb dolognak tartotta, mindamelllett, hogy Spinoza hive volt, e tekintetben nem tehetette magáévá teljesen azt a pantheisztikus világfelfogást, ahol a véges a végtelenben eltűnik s épen ezért a Leibnizhoz való közeledés egy má-

sik fokozatot jelent az ő fejlődésében, mikor maga is azt vallja, hogy a „lét örök és semmiféle lény nem válhat semmivé.“ E felfogására nézve érdekes nyilatkozatot tesz öreg korában Eckermannnak, melyből azt értjük, hogy szellemünk nem semmisülhet meg a halál után. De messze vezetne e nyilatkozatokat követni. Itt még csak annyit jegyzünk meg, hogy Goethe Spinozához mindig visszatér, még akkor is, mikor már Kantot is ismeri s így alapjában igaza volt Schillernek, mikor azt ajánlotta neki, hogy ne tanulmányozza Kantot, azon egyszerű okból, mert az ő filozófiájából úgy sem fog semmit sem magáévá tenni. Schiller tehát Goethenek valóban lelke mélyére pillantott.

Nem követhetjük azokat, kik Goethe hitének vagy mondjuk, hitetlenségének tárgyalásánál a vallást és a filozófiát összezavarják. Csak azért említettük fel Goethe viszonyát egyik-másik filozófus tanához, hogy meg is huzzuk a válaszfalat, mely a vallás és filozófia területét egymástól elválasztja. Nem önkényesen, hanem Goethe felfogása szerint tesszük, az ő saját szavaival. A nyolcvanéves költő Schuharth egy művét¹ olvassa és kifakad ellene, hogy ő is, mint Hegel, a keresztény vallást bevonja a filozófiába, melyhez pedig annak semmi köze nincs. „A keresztény vallás magában hatalmas dolog, amelyhez a lesülyedt és szenvedő emberiség időnként újra meg újra hozzáfordult; miután ezt a hatást tulajdonítjuk neki, fölötte áll minden filozófiának és nincs szüksége semmi támogatásra. Ép így nincs szüksége a filozófusnak sem a vallás tekintélyére, hogy bizonyos tanokat bizonyítson, mint például az örök fennmaradást. Az ember higgyen a hallhatatlanságban, van joga hozzá, ez természetes, ebben építhet a vallás tanítására; de mikor a filozófus a halhatatlanság bizonyítékát egy legendából akarja venni, az nagyon gyenge dolog és nem sokat jelent.“ Goethe éles ésszel különbözteti meg itt a vallás és filozófia szerepét. Ugyanakkor, mikor a vallást a filozófiától külön választja, formulázza a maga filozófiai felfogását is ebben a kérdésben, anélkül, hogy a vallásra támaszkodnék. „A fennmaradásunkról való meggyőződése az örök tevékenység fogalmából fakad; mert ha az életem végéig szakadatlanul működöm, a természetnek kötelessége

¹ „Über Philosophie überhaupt und Hegels Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften insbesondere. Ein Beitrag zur Beurteilung des letztern“.

a létnek egy más formájáról gondoskodni, ha a mostani szelleme-
met nem tarthatja fenn.“ Épen e nyilatkozat bizonyítja azt, amit
főnnebb is említettünk, hogy Goethe filozófiája nem egyező a Spi-
nozáéval s Leibniznál találja meg a kiegészítő elemet.

Goethe kigunyolta azt a felfogást, mely szerint az ember a
teremtés céljának tekinti magát és mindent a hasznosság szem-
pontjából tekint. Az ember tudniillik birtokába veszi a föld állat-
és növényvilágát s mivel ezeket mint alkalmas táplálékot felfalja,
elismeri az istent és dicséri jóságát, hogy oly atyailag gondoskodik
róla. Azt hiszi, hogy minden lény érte van teremtve. Még a tudo-
mány is él a hasznossági elméletekkel és épen ezért bonyolódik
ellentmondásokba. Goethe szembeállítja ezzel a maga felfogását.
„Hát tiszteljék csak *azt* az emberek, aki takarmányt ad a marhá-
nak és oly sok ételt és italt az embernek, amennyit csak el tud
fogyasztani; én azonban *azt* imádom, aki oly produktivitást helye-
zett a világba, hogyha csak egy milliomod része kel életre, a föld
úgy hemzseg az élőlényektől, hogy sem háború, sem pestis, sem
víz, sem tűz nem árthat neki. Ez az *én* istenem“. Magának az isten
szónak frázissá való cseptülése visszaélés az ő szemében. Az embe-
rek annyit emlegetik az „Úr isten, jó isten“ kifejezéseket, hogy ez
által a fogalomhoz kötött jelentés elhalványul. „Különösen a papok-
nál, akiknek a szó állandóan szájukban van, pusztá frázissá válik,
melynek emlegetésekor semmire sem gondolnak. Ha azonban át
volnának hatva isten nagyságától, elnémulnának s a tisztelettől nem
mernék emlegetni“.

E nyilatkozatokon át eljutunk ahhoz az istenhez, akit Goethe
imád s rábizzuk az olvasóra, hogy a Goethe pogányságáról való
felfogás fölött maga mondjon ítéletet. Hogy ez ítélet kialakulhasson,
két lényeges dolgot kell felemlítenünk. Goethe mélyen át volt hatva
attól a felfogástól, hogy Krisztusnak szeretetről való tanára nagy
szüksége volt az emberiségnek, hogy haladhasson. A másik a
biblia kérdése. Hogy mi a biblia tanításaiban valódi és Krisztustól
származó, ezt alapjában véve nevetségesnek tartja, mert úgy fogja
fel, hogy az a valódi benne, ami a természettel és ésszel harmo-
niában van s ami még ma is előmozdítja fejlődésünket. Az a véle-
ménye, hogy bármint álljon is az evangéliumok keletkezésének
ügye, mindeniknek könyvében a fönség bizonyos visszfénye tükrözik,
mely Krisztus személyiségétől származik. Mikor Goethe hajlott
korában, nyolcvanhárom évvel vállán, halála előtt tizenegy nappal

e dolgokról elmélkedik, a magasztosig emelkedik felfogása meghatározásában, de még ekkor sem veszi el élelátását és csodálatos józanságát. „Ha azt kérdezik tőlem, hogy imádó tisztelettel viseltetem-e Krisztus személye iránt, ezt felelem: Mindenesetre! Meghajlok előtte, mint a *legfőbb erkölcsi törvény kinyilatkoztatója előtt*. Ha azt kérdik tőlem, imádom-e a napot, ismét azt felelem: Mindenesetre! Mert ez is egyike a legnagyobb kinyilatkoztatásoknak, melyeket nekünk, a föld gyermekeinek látnunk adatott. Imádom benne a fényt és isten nemző erejét, mely által élünk, működünk és vagyunk s velünk együtt valamennyi növény és állat. Ha azt kérdik tőlem, meghajlok-e Péter vagy Pál apostol hüvelykcsontja előtt, azt mondom: Kiméljete meg és távozzatok tőlem a ti abszordumaitokkal“.

Ezt a nyilatkozatot nem lehet félremagyarázni. Szükséges azonban még a reformációról való felfogását is ismernünk, hogy mindent összevetve, eljussunk Goethe hitét illetőleg a végső következtetéshez. Megtaláljuk ezt is, mert Goethe mintegy szükségét érezte utolsó évében, hogy minden fontos kérdésben nyilatkozzék. „Egyáltalán nem tudjuk, hogy Luthernek és a reformációnak mi mindent köszönünk. Szabadok lettünk a bornirtság bilincseitől s képesek lettünk előrehaladott kulturánk folytán, hogy a forráshoz visszatérjünk és a kereszténységet a maga tisztaságában fogjuk fel. Most újra van hozzá bátorságunk, hogy szilárdan álljunk meg isten földjén és érezzük istenadta embervoltunkat. Haladjon bár az emberi kultura mindig előre, gyarapodjanak a természettudományok terjedelemben és mélységben, gazdagodjék az emberi szellem, amint akar, a kereszténység fönségét és erkölcsi kulturáját, úgy, amint az az evangéliumokban fénylik, nem fogja felülmúlni“. De e nyilatkozaton kívül egyebet is mondott Goethe, mely érezteti, hogy a protestantizmusnak is még fejlődnie kell. Ő tehát érzi azt, hogy a reformált egyházak sincsenek o't, ahol az első kereszténység volt.

Épen ez az, ami itt a leglényegesebb s ide vezethető a Goethe pogányságáról való hit. Miután e szerint őt egyik vallásfelekezetbe sem lehetett besorozni, megtették pogánynak. Épen csak arról feledkeztek meg, hogy ha ő tulajdonképen egy felekezetbe sem sorozható, még mindig a nagy keresztény felekezethez tartozik. Igen ám, de az emberek azt kérdik: „Mit hiszel Krisztusról? Kinek a fia? Azoktól, kik nem felelik rá kereken: Ő isten és isten fia,

rendesen megvonják a keresztény elnevezést“. ¹ Ezt az eljárást látjuk Goethenél is. Ő nem sokat kerülgette a dolgot s megmondta, hogy a szentháromságról tudni sem akar. Meg is jelölhetjük, hogy melyik hely az, ahol erre határozott nyilatkozatot tett. 1824 január 4-én mondta Goethe: „Vallási, tudományos és politikai dolgokban mindig meg volt a bátorságom, hogy úgy nyilatkozzam, amint éreztem. Hittem istenben és a természetben és a jó győzelmében a rossz felett, de ez a jámbor lelkeknek nem volt elég. Azt akarták, hogy higgyem, miszerint *három egy és egy három*: ennek azonban ellenszegült lelkem igazságérzete“.

Ime, ez Goethe hitvallása. S ezzel egyszer s mindenkorra leszámolhatunk a Goethe pogányságáról való felfogással. Fichte mondja, hogy ha Jézus visszatérne a földre, valószínűleg tökéletesen meg volna elégedve, hogy ha a kereszténységet az emberek lelkületében találná meg és nem törődne azzal, vajjon hogyan dicsérik őt. Hihető, hogy e felfogás szerint a Goethe lelkületének keresztényi voltával is meg lett volna elégedve. De az emberek nem néztek bele az ő lelkébe s nem arra voltak kíváncsiak, hogy ott minő érzületet találnak, hanem azt kérdezték: „Istenül imádod-e Krisztust?“ Ő pedig azt felelte: „Imádom az istent“. Az emberek erre káték után szaladtak, s miután nem találtak akkor olyan keresztény vallást, melyben ilyen formula lett volna, kimondták, hogy pogány. Ha tovább kutattak volna, találtak volna egy kicsiny egyházat a magyaroknál, ahol Goethet elfogadták volna kereszténynek, hogy ne legyenek kénytelenek a legnagyobb németet a pogányok közé sorozni. De honnan jutott volna eszükbe egy ilyen egyház? Ki hallotta hírét Dávid Ferenc egyházának? Századok teltek el azóta, hogy alapítója vértanui halált szenvedett s hitfeleinek sohasem jutott eszébe, hogy eljuttassák hírét és tanítását a reformáció szülőhazájába, ahol Goethe élt és működött.

· Arnold Meyer-Zürich: „Was uns Jesus heute ist“. Tübingen, 1907.

Dávid Ferenc és kora.

Irta : Dr. Borbély István.

(Folytatás.)

Az az emberpár, mely a teremtés által elfoglalta helyét a paradicsomban, kezdetben a teljes üdvességben részesült. Hanem szabad akarata kárhozatba sodorta; Ádám és Éva bűnbeestek s bűnösségük miatt megfosztattak az üdvtől. Hosszú idő telt el, míg nem a késői nemzedékek fokozódó gyarlósága könyörületességre hajlítja az isteni szellemet s elküldé az ősananyagot, hogy formálja újra az emberiséget. Ez a második teremtés. Ámde, ezt többé nem lehetett olyan módon végrehajtani, mint az első, mivel már minden létezett. A második teremtés tehát csak részleges volt s nem a testre irányult, hanem a lélekre. Még pedig olyanképpen, hogy az isteni szellem választott magának egy nőt, akit „minden emberi cselekedet nélkül“, pusztán a szent lélek ereje által anyjává tett Jézusnak. Minthogy asszony szülte őt, Jézus valóságos ember volt; ámde nem emberi cselekedet által, hanem a szent lélek által fogantatott, ennél fogva ő azzal a tiszta lélekkel született, amivel a legelső ember, Ádám.¹ Nagyon érdekes megfigyelnünk azt az aprólékoskodó következetességet, amivel Jézusnak a szereplése az általános rendszerbe be van iktatva. Ha ez a Jézus rosszat cselekednék (rosz pedig mindaz, ami az isteni erővel ellenkezik), úgy bűnbeesvén, elveszítené üdvösségét s a második teremtés nem sikerülne. Ezért van az, hogy Jézus minden dolgában atyja parancsolatjára, vagyis a benne és általa működő isteni erőre hivatkozik. Már most Jézus bizonyos életében öntudatára ébred küldetésé-

¹ Dávid Ferenc mondta a gyulafehérvári második zsinaton : „In Christo duo considerantur : caro, quam assumpsit ex virgine ; et deitas illa, quam a Deo habet ex conceptione Spiritus sancti“. (Heltai-féle jegyzőkönyv 0 l.)